

İRAN TÜRKLÜĞÜNDE GELENEKSEL TÜRK İNANÇLARININ ETKİ VE İZLERİ*

Impact and Traces of Traditional Turkish Beliefs Among Iranian Turks

Yrd. Doç. Dr. Mousa RAHIMI**

ÖZ

Türkler, yaşadıkları geniş coğrafyada tarihi süreçte karşılaştıkları dinlerden etkilenmiştir. Budizm, Maniheizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi çeşitli dinler Türklerin dini yaşamında etkili olmuştur. Bununla birlikte Türkler kendi geleneksel inanışlarını, örf ve âdetlerini yeni kültürel ortamda belli ölçüde korumuş, sürdürmüş ve benimsedikleri yeni inanç sistemi ile örtüştürmüştür. Bu bağlamda geleneksel Türk inanışlarının bazı etki ve izleri belirtilen dinleri kabul eden Türk guruplarının kültüründe yaşamaya devam etmiştir. Sözkonusu inanışlar çoğu zaman benimsenen dinin herhangi bir uygulaması ile birleşerek o dine ait bir görüntü altında yaşarken, kimi zaman da özgün biçimiyle yeni dini ve kültürel ortamda varlığını sürdürmüştür. Çalışmada, yüzyıllardır Şii, Sünnî ve Alevî din anlayışını benimseyen İran Türklerinde geleneksel Türk inanışlarının kökleri ile günümüzdeki etki ve izleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, konuyla ilgili kitap ve makaleler yanında Erdebil Eyaletinin Meşgin Şehr'de (Hiyav) günümüze kadar süren Türk inanış ve uygulamalarını gözlemleyerek tespit etmeye çalışılmıştır. Gerektiğinde İran'ın diğer Türk eyalet ve illerinde tespit ettiğimiz inançlardan da söz edilmiştir. Bu bağlamda geçiş dönemi ile ilgili inanış ve uygulamalar ele alınmıştır; dolayısıyla genelde İran Türklerinde özelde Meşgin Şehr'de yaşayan Türklerin doğum ve doğum sonrası, evlilik ve ölümle ilgili inanış ve uygulamaların yanı sıra doğa ile ilgili inanışlar kısmında gök, yer-su kültü anlattıldıktan sonra Atalar kültüründe kurban törenine değinilmiş; en sonda ise yeni yıl (Bahar Bayramı/Nevruz) kutlamaları ve Nevruz'da yapılan gelenek ve göreneklere işaret edilmiş ve ulusların maruz kaldığı siyasi ve toplumsal olayların eski gelenek ve inanışlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı -kimi zaman diğer Türkler ile kimi zaman ise İran'da yaşayan diğer etnikler ile karşılaştırmalı olarak- incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkler, İran Türkleri, geleneksel Türk inanışları, inanışlar ve etkileri, Şamanizm.

ABSTRACT

Turks, within the historical process, have been affected by the religions they encountered in the wide geography. Various religions such as Buddhism, Manichaeism, Judaism, Christianity, Islam have influenced religious lives of Turks. However, Turks protected their traditional beliefs, consuetudo in new cultural environment to a certain extent and these values were overlapped by the new belief system. With this respect, some of the effects and trails of traditional Turkish beliefs continued to survive within the culture of Turkish groups, which embraced the mentioned religions. Following combination with any application of the embraced religion, while subject beliefs survive within the view of the subject religion, sometimes it continues its existence in new religious and cultural environment in its authentic form. This study explores the roots and present manifestations and traces of traditional Turkish beliefs among Turks of Iran who for centuries have accepted different religious views of Shiism, Sunnism and Alevism. Along with an examination of related books and papers, a field research in Meshkin Shahr of Erdebil province is done in order to determine the continuing Turkish beliefs and practices in this area. Whenever needed, references are given to beliefs and practices in other Turkish provinces and regions of Iran. In this context, transitional period beliefs and practices are taken under consideration. Hence, Turks of Iran in general, Turks living in Meshkin Shahr in particular are studied regarding their beliefs and practices of birth, after birth, marriage and death, and also nature based beliefs such as cults of sky, earth-water. Then, the ancestor cult is considered in its relation to sacrificial rituals. Finally, newyear ceremonies and related traditions are dealt with and effort is given to understand the effect of political and social changes on ancient traditions through a comparative investigation of contacts with other Turks or other peoples living in Iran.

Key Words

Turks, Iranian Turks, traditional Turkish beliefs, beliefs and their effects, shamanism.

* Geliş tarihi: 15 Eylül 2018 - Kabul tarihi: 13 Eylül 2019

Rahimi, Mousa. "İran Türklüğünde Geleneksel Türk İnançlarının Etki ve İzleri" *Millî Folklor* 124 (Kış 2019): 147-159

** Tahran Allameh Tabataba'i Üniversitesi Fars Edebiyatı ve Yabancı diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tahran/İran, rahimi.musa@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3807-1747

1. Giriş

Tarih incelendiğinde dinsiz/inaçsız bir toplum görülmemiştir. İlk topluluklardan günümüze kadar hemen her toplumun kültürü bir inançla şekillenmiş, bütün uygarlıkların oluşumunda inanışlar ve bunlara bağlı uygulamalar etkili olmuştur. Bu bağlamda din/inanç, kültürü etkileyen en önemli unsurlar arasında yer almıştır.

Türklerin, tarihin en eski çağlarından beri Çin Seddi'nden Tuna boylarına, Sibiryâ tundralarından Hint Okyanusu ile Büyük Sahra çölüne kadar uzanan geniş bir coğrafyada, çeşitli kültür ve medeniyet çevreleri içerisinde değişik zamanlarda kendi özgün kültürleriyle varlıklarını sürdürüp etkili oldukları bilinmektedir. Türklerin başlangıçtan beri anayurt Türkistan'ın dışında vatan hâline getirdikleri ve belli başlı kültür çevrelerinden biri şüphesiz İran coğrafyasıdır (Kafkasyalı 2010: 39). Türklerin köklü bir şekilde İran coğrafyasına yerleşimi İslam'ı kabullerinden sonra, 8. yüzyıldan itibaren başlamış ve nihayet 11. yüzyılın başlarında Anadolu'dan önce Selçuklular eliyle bu coğrafya tam bir Türk yurdu hâline gelmiştir (Kafkasyalı 2010: 50). Günümüzde çok çeşitli Türk boylarına ev sahipliği yapan, bu Türk yurdu aynı zamanda keşfedilmeyi bekleyen zengin Türk kültür ve medeniyet unsurlarını da yaşatmaktadır.

Tarih boyunca Türkler diğer kültürlerle saygılı davranmış, özellikle birlikte yaşadıkları halkların kültürlerinin devamlılığına ihtimam göstermiştir. Türk ve Fars kültürel komşuluğunun süregeldiği İran coğrafyasında geçmişte Türklerin sergilediği olumlu ve anlayışlı tutuma rağmen, son birkaç yüzyılda süreç Fars kültürü lehine gelişmiş, çoğu kez üretilen kültürel zenginlikler Fars kültürü olarak sergilenmiştir. Bu gelişme, Fars aydınının kültürel değerlerine her dönemde sahip çıkma çabasıyla açıklanmıştır (Kalafat

2007: 2). Bu bağlamda diğer birçok coğrafyada yaşayan Türk nüfusa göre, daha kalabalık bir Türk topluluğunu barındıran İran coğrafyasında Türk halkının kendi kültür değerlerine sahip çıkması oldukça önemlidir. İran Türkleri İran coğrafyasına yerleştikten sonra bu coğrafyada ölüm kalım mücadelesi vermemişler, zira her zaman egemen konumunda olmuşlar (Bekbabayi 2017: 51-52). Türklerin bin yıldan fazla İran'da egemen olması onların eski inanç ve geleneklerinin de korunmasını beraberinde getirmiştir.

Yapılan dinler tarihi ve halk bilim araştırmaları farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının kendilerine özgü geleneksel inanışlarını kabul ettikleri evrensel dinlere rağmen yaşattıklarını, bu inanışları örf, adet ve gelenekleriyle birlikte sürdürdüklerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Türk dünyasının en doğusunda Kansu'da yaşayan Budizm'e mensup Sarı Uygur Türklerindeki inanış, örf, adet ve bazı ritüeller ile Türk dünyasının en batısında Tuna boylarında yaşayan Türk topluluklarındakiler karşılaştırıldığında çok sayıda ortaklıklar ve benzerlikler görülebilir. Bu bağlamda çalışmamızda günümüzde Şii, Sünnî ve Alevî Müslüman olan İran Türklerinin halk inanışlarında diğer Türk coğrafyasındaki ortak kültür özellikleri, geleneksel inanışları ve bunlara bağlı uygulamalar tespit ve analiz edilmeye gayret edilecektir. Ve aşağıda tanımlanmış olan geleneksel Türk inanışları İran'da yaşayan Türklerin inanışları ile karşılaştırılarak incelenecektir.

Günümüzde hemen hemen bütün Türk topluluklarının halk dindarlığında, özellikle doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleriyle ilgili inanç ve uygulamalarda büyük ortaklıkları tespit etmek mümkündür. Bunun yanında tek tanrı

inancı başta olmak üzere atalar kültü, yer-su kültü (ıduk-yer sub), kurban ve diğer bazı unsurlarla ilgili çok sayıda inanış ve uygulama Türk halk dindarlığının ortak yönlerini oluşturmaktadır.

İran coğrafyası, büyük Türk nüfusu ile zengin şifahi halk edebiyatına sahip olan Türk yurtlarından. Bölgede bin yıllar boyu yaşayan büyük Türk nüfusu köklü bir sözlü kültür geleneği ortaya koymuştur (Kobotarian 2016: 18).

İran Türklerinde yaygın olan geleneksel halk inanışlarını konu edineceğimiz bu çalışmanın hazırlanmasında, konuyla ilgili kitap ve makaleler yanında Erdebil Eyaletinin Meşgin Şehr ilinde günümüze kadar süren Türk inanış ve uygulamalarını gözlemleyerek tespit etmeye çalıştık. Gerektiğinde diğer eyalet ve illerde tespit ettiğimiz inançlardan da söz ettik. Çalışmayı hazırlarken tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemi izledik; yeri geldiğinde Anadolu, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Tataristan, Çuvaşistan ve diğer Türk coğrafyalarındaki inanış ve uygulamalarla karşılaştırmalara yer verdik.

2. Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanış ve Uygulamalar

2.1. Doğum ve Doğum Sonrası ile İlgili İnanış ve Uygulamalar

Bütün uluslarda olduğu gibi Türklerde de öncelikle doğumla ilgili inanış ve uygulamalar önemszenmekte ve dikkat çekmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde soyu devam ettirecek erkek çocuk sahibi olmak için çeşitli uygulamalara başvurulduğu görülmektedir. Manas Destanı'nda Yakup Han, kısırlığından şikâyet ettiği eşinin “mezarları ziyaret etmediğinden, elmalı yerlerde yuvarlanmadığından, kutlu pınarların yanından geçmediğinden” yakınmaktadır (Manas Destanı, 1992: 6). Yakutlar, Tanrı'dan çocuk, özellikle erkek çocuk isterken, şamana baş vurmakta, Şaman Tanrı'ya

dua etmektedir. Bu törende kurban olarak *ıdık* adı altında, Tanrıya bir hayvan adanarak salıverilmektedir. Ayrıca çocuğu olmayan Yakut kadınları, kutlu bir ağacın dibinde, beyaz bir at derisi üzerinde, “yer sahibi”ne (yer iyesi) yalvarmaktadır. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bunun Tanrıdan ve yer ruhları tarafından verildiğine inanmaktadır (İnan 1995: 167).

İran Türklerinde de çocuk sahibi olmak için benzer uygulamalar görülmektedir. Halk arasında yaygın olarak -genellikle küçük şehir ve köylerde- çocuk sahibi olmak için baş vurulan uygulamalar arasında kutlu ziyaret yerlerine, örneğin İmam Rıza'nın mezarına gidip Tanrıya dilekte bulunmak, Muharrem ayında İmam Hüseyin'e kurban sunmak, dilekle birlikte ağaçlara çaput bağlamak gibi çeşitli uygulamalara rastlanmaktadır. İran Türkleri arasında eskiden her şehir ve köyde bulunan büyük şahsiyetlerin mezarlarına ve kutsal kabul edilen ocaklara çocuk sahibi olmak için adaklar adandığı öğrenilmektedir. Bugün büyük şehirlerde bu tür uygulamalar her ne kadar azalmışsa da küçük yerleşim birimlerinde bu geleneklerin devam ettiği görülmektedir.

İran Türklerinde ad verme gelenekleri diğer Türk topluluklarındakilerle benzerlik arz eder. Köylerde çocuğa yedisi veya kırkı çıktıktan sonra ad verilir. Ad verileceği gün yakın akrabalar toplanır. Çocuk uğurlu, bahtlı olsun diye sofralar açılır, yemekler yenir. Çocuğa ailenin büyüğü ad verir (son zamanlarda kimi ailelerde bu durum değişmiştir). Aileden aileye uygulamalar farklılık göstermekle birlikte çocuğa kimi zaman ölen bir akrabanın, kimi zaman tarihî şahsiyetlerden birinin adı verildiği gibi, kimi zaman da ad Kur'an'dan seçilir. Çocuğun kulağına “kelime-i şhadet” okunur ve sonra adı söylenir. Adı veren kişi daha sonra “**al uşağı ver uşağı, Tan-**

rı saklasın bu uşağı” diyerek çocuğu yanındaki adama verir, aynı sözlerle çocuk herkesi dolaşır. **“al uşağı ver uşağı, Tanrı saklasın bu uşağı”** uygulaması kara iyelerin olası zararlarına karşı bir koruma, korunma eylemi olarak nitelendirilir. Bu uygulama sadece yeni doğan bebekler için değil bebeği olmayan veya bebeği yaşamayan anneler için de yapılır.

Bebeğe ad verildikten sonra herkes çocuk için dua eder. **“Adıyla böyüsün”, “addı sannı olsun”, “toyunu görek”** gibi iyi dileklerde bulunulur.

Geleneksel Türk inanışlarında **“al”** adı verilen kötü bir ruhun loğusa kadınlara musallat olduğuna inanılır. Kadınlara bu ruhun kötülüğüne uğramasına **“al-bastı”** denir. İnanışa göre **“al”**, kırmızıyı sevmediği için loğusanın yanına kırmızı konur (Küçük 1989: 469; İnan 1995: 169-173). Bu inanış ve uygulamalara İran Türklerinde de rastlanır. Kırkını tamamlayan bebeğin yanına yakın akrabaları dışında kimse sokulmaz. Çocuğun ziyaretine ilk gelenler odanın önünde bekletilir. Önce çocuk odadan çıkarılır, daha sonra ziyarete gelen kimsenin odaya girmesine izin verilir. Sonra çocuk da odaya alınır. Bu uygulama çocuğun kırkına kadar devam eder. Kadının yanına **“Alar- vadı”**nın gelip onu korkutacağına ve böylece kadının sütünün kesilmesine neden olacağına inanıldığından, yeni doğum yapan kadını yalnız bırakmazlar. Bazen de cinin gelip yeni doğan çocuğu kendi çocuğuyla değiştirdiğine, böyle çocukların ise beden ve zekâ yönünden iyi gelişemeyeceğine inanılır. Al Karısının esir alındıktan sonra Al Ocağı'nı oluşturduğu hususu İran Türklüğü halk inançlarında da yaşamakta olduğu tespit edilmiştir. Bu inancın korunma ve kurtulma yöntemleri vardır.

Türklerde doğum her zaman toylarla ve şenliklerle kutlanır. Bazı ailelerde

doğum sağlıklı gerçekleşikten sonra Tanrıya kurban kesilir ve kesilen kurban fakirlere dağıtılır. Çocuğun yedi veya kırkında şenlikler yapılır. Bu şenliklerde akraba ve dostlar hediyeler getirir.

Göbeği kesilen çocuğun göbeği, gelecekte okuması için okula atılır.

Boş beşiği sallamanın iyi olmadığına, zira böyle yapılırsa, o evde artık çocuğun olmayacağına inanılır. Ve bu inanç, beşiğin kara iyeler tarafından sahiplenilmesi şeklinde izah edilmektedir. Bu sahiplenme de kara iyeler merkezli bir büyü türü olarak bilinmektedir.

Çocuk ilk dişini çıkardığında **“Hedik Aşı”** yapılır, gelen misafirlere ikram edilir.

Boş beşiğin sallanması incancında olduğu gibi nazar da, insanoğlunun kara iyelerinin harekete geçirilmesi uygulaması olarak nitelendirilmektedir. İran Türklerinin hemen hepsinde -diğer Türklerde de olduğu gibi- çocukları nazardan korumak için elbisesine nazarlık veya “duacılar”ın yazdığı dua takılır. Nazar değen çocuk okutulur. Okutma işleminde yine “duacılar”a dua yazdırılır ve böylece çocuğun nazardan korunacağına inanılır.

Gün batımından sonra çocuk dışarıya çıkarılmaz. Çıkarılacak olursa bağına veya kundağına küçük bir taş konur.

Konuşması geciken ya da çok ağlayan çocuklar ziyaret yerlerine götürülür.

2.2. Evlilikle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Türklerde evlilikle ilgili bazı inanış ve uygulamalar eskiden günümüze kadar koruna gelmiştir. Türklerde aileye büyük önem verilmiştir. Bu önem Türklerde evin, eşiğin ve ocağın kutsallık kazanması ile sonuçlanmıştır. Ayrıca Türklere de çok eski zamanlardan beri “gelin alma” törenlerinin en dikkat çeken uygulamalarından biri **“saçılı”** ve **“kurban”**

uygulaması olmuştur (Günay-Güngör 1997: 69). Geleneksel Türk inanışlarında dikkat çeken bu saç uygulaması bütün Anadolu’da olduğu gibi İran Türklerinde de görülmektedir. İran Türklerinde gelinin yeni gittiği eve uğur ve bereket getirmesi için başı üzerinden buğday, şeker ve bozuk para gibi şeyler saçılmaktadır.

İran Türklerinde evlilikle ilgili uygulamalar Anadolu’dakinden ve diğer birçok Türk topluluğundan farklı değildir. Kız ve erkek belli bir süre nişanlı kaldıktan sonra evlilik hazırlıkları başlar. Toya (düğün) başlamadan önce kız, pazara alış verişe götürülür. Bu sırada gelinin ve damadın akrabalarından bir kaç kişi onlara eşlik eder. Toyun en önemli günlerini “**hına gecesi**” ve “**gelin getirme/gitme günü/gecesi**” oluşturur. Hına gecesinde damadın evinde akşam yemeği verilir ve şenlikler yapılır. Bu sırada damadın yakınları hına getirmek için kız evine giderler. Evden çıkarken kız evinden tavuk, hinduşka vb. alıp getirilir, bunlar kesilir ve sabaha kadar eğlence ile yenir. Hına getirildikten sonra “**toy beyi**” damadın gelmesi için misafirlere üç kere seslenir, izin alındıktan sonra damat, **saldız (sağdıç)** ve **soldız (soldıç)** ile birlikte içeri girer ve asıl şenlik başlar. Herkes damada hediyeler verir ve kız evinden getirilen tatlı ve meyveler misafirlere ikram edilir. Hına gecesinin ertesi akşamı “**gelin getirme**” günüdür. Gelin getirilirken damadın bekar erkek kardeşi geline kırmızı kemer (kuşak) bağlar ve şunları söyler:

*“Nenem bacım kız gelin,
Eli ayağı düz gelin,
Yeddi oğlan isteyirem senden,
Bir dene de kız gelin.”*

Gelin evden çıkarken gelinin babası veya herhangi bir büyüğü geline “**hayır dua**” eder. Bu dua edilmeden gelin evden çıkarılmaz. Yukarıda söz edildiği gibi

gelin yeni evine geldiğinde damadın annesi saç uygulaması yapar ve şenlik geceye kadar devam eder. 2 veya 3 gün sonra gelini görmek için “**gerdek günü**” uygulanır ve kızın yakınları bu törene katılır.

Gelinin otoritenin temsilcilerine karşı hitap etme yasağının, özel ve kapalı bir dilin gelişmesine neden olduğunu söyleyen Yolcu’nun tespitlerine göre - Nevşehir’de- gelin güveye, güvey de geline doğrudan adıyla hitap etme yerine dolaylı anlatımlara başvurur ve “herif, adam, şey, onun babası/anası, karı, kız vb.” sözcükler kullanır (Yolcu 2014: 299). Aile içinde gelinin/eşin farklı ve bir çeşit gizlenmiş konuşmaya tabi olmasının örnekleriyle Türk dünyasının çeşitli alanlarında da karşılaşılmaktadır. W. Radloff ve sonrasında A. N. Samoyloviç, Kazak-Kırgız ve Altay Türklerinin sosyal yapıları ve söz varlıkları üzerine araştırmalar yaparken, Kazak ailesinde kadınların yasaklı kelimelerinden bahsederken evil kadınların kocalarının akrabalarının adlarını söyleyemediklerini, Altay Türkleri arasında ise kadınların kocalarının adlarını söylemekten çekindiklerini ve “apşığayım” (kocam, ihtiyarım) şeklinde bir hitap biçimini tercih ettiklerini tespit etmişlerdir (Vahidoğlu ve Bekki 2002: 158). Bu geleneğin İran Türklerinde de -özellikle kırsal kesimlerde- yaşandığı tespit edilmiştir. Gelin kocasının ve onun soyuna mensup erkeklerin adını söylemez. Belli bir süre kayınpeder ve kayın biraderleriyle konuşmaz.

2.3. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Geleneksel Türk inanışlarında ölümle ilgili olanlar da önemli yer tutmakla birlikte tarihsel bütün eserlerde Türklere ölüm ve ölü gömme ile ilgili materyallerin yaygın olduğu bilinmektedir. İskitlerde ölü gömme töreni yılın belli

zamanlarında yapılırdı. Ölüler ya yazın başında ya da son baharda gömülürdü. Hatta M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda yaşayan Türkler arasında ilkbahar veya sonbaharda ölü gömme geleneği varlığını sürdürüyordu (Durmuş 2004: 23). Türklerde ölü için yapılan büyük törenlere “yog” denir. Kaşgarlı Mahmut yog: “matem, yas, ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek” (DLT 1941: 143); yogla-: “ölü için yemek vermek” (DLT 1941: 309) anlamlarına geldiğini kaydeder ve “Türklerin geleneği böyledir” (DLT 1941: 309) der. Oğuzlar, kalabalık bir şekilde yog törenlerine katılır ve buna “yoglaş” derlerdi. Defin törenleri sırasında “ağlayıcı” ve “ağıtıcı”lar hazır bulunurdu. Ölüm karşısında duyulan üzüntü saçlar kesilerek, kulaklar ve yüzler bıçakla yaralanarak, çığlıklarla ağlanarak gösterilirdi. Kaynaklarda son zamanlara kadar Meşgin Şehr’de ve çevresinde benzeri geleneklerin yaşadığı tespit edilmektedir.

Türklerin bir çoğunda olduğu gibi İran Türklerinde de ölünün çenesinin ve baş parmaklarının birbiri üzerine getirilerek bağlanması, gözü açıksa kapatılması, kibleye doğru yatırılması gerekir. Cenazeye kadınların katılması hoş karşılanmaz. Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut halk tarafından mezarlığa kadar izlenir. Cenazeyi üç defa kaldırıp indirdikleri ve yedi adım yürüdükleri görülür. Bundan maksat, tekrar bir ölüm olayı yaşanmasını düşüncesidir.

Genellikle Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Tatar, Çuvaş, Anadolu ve Karay Türklerinde olduğu gibi İran Türkleri’nde de ölünün **üçü, yedisi, kırkı ve yılı** biçiminde gerçekleşen anma törenlerine rastlanır.

İran Azerbaycan Türkleri’nde de ölüm sözü tabu sayılır ve kullanmamaya özen gösterilir. Bunun yerine “**dünyasını**

değiştirdi”, “**ömrünü size bağışladı**”, “**fôt eleyib**” gibi sözler kullanılır.

Eski çağlardan beri Türklerde ölüler için yapılan balballar ve kurganlar günümüz İran coğrafyasında da yaygın olarak bulunmaktadır. Pazırık vadisinde tespit edilmiş mezarlardan beş tanesi büyük kurgandır. Hemen hemen asil alanları kare planlı olan bu kurganlarda da mezar odalarının oluşturulduğu görülmektedir (Durmuş 2004: 23). Tuva’daki Arzhan kurganında (Durmuş 2004: 23) mezara gömülen insanlar ve atlar bize Orta Asya’daki kurganları hatırlatmaktadır. Bütün İran coğrafyasında mevcut olan kurganlar ve Tebriz ve Meşgin Şehr’deki balbalların Türk kültürü ile ilişkisinin belirlenebilmesi için araştırmacıların bunlar üzerinde çalışması beklenmektedir.

3. Doğayla İlgili İnanışları

Eski Türkler doğada bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Doğada bir takım güçlerin bulunduğu inan Türkler aynı zamanda bu nesnelere kutsallaştırmıştır (Günay-Güngör 1997: 45). Bu bağlamda dağ, tepe, kaya, vâdi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç, güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi nesnelere tazim edilmiştir. (Kafesoğlu 1994: 302).

İran Türklerinin günümüze kadar yaşata geldiği halk inanış ve uygulamalarının genel olarak Türk halklarında görülen inanışlarla karşılaştırılması ve değerlendirilmesi İran Türklük araştırmaları açısından büyük önem arz etmektedir. İran Türklerinde tespit edilen doğayla ilgili bazı inanış ve uygulamalar şöyledir:

3.1. Gökle ilgili İnanışlar

Altay ve Kırgız Türklerinin destanlarında rastlandığı gibi (Ögel 2006: 145) İran Azerbaycan Türklerinin inanışına göre de Tanrı ilk önce göğü, sonra da yeri

yaratmıştır. Şaman törenlerinde, Ulu Tanrı'nın bulunduğu göğün katları, beşinci kattan sonra başlar. Bazen dokuzuncu katın yani göğün en yüksek katının üzerinde, Tanrı'ya ulaşıldı (Ögel 2006: 146). Benzer rivayetler İran Türkleri'nde de görülür: Halk inancına göre gök yedi kattan oluşur; birinci kat topraktır, diğer katlarda mevkisine göre melekler yaşar. Bazıları ikinci, bazıları daha yüksek katlardadır. Yedinci katta ise Tanrı tahtının üzerinde oturup evreni idare eder. Geleneksel Türk halk inanışlarındaki Tanrı'nın gökle iliştilendirilmesi bugün de halk arasında “gökteki Allah'a and olsun”, “gök hakkı”, “ay hakkı” gibi yemin ifade eden deyimlerde izlerini bulur. Ayrıca “gök hakkı” deyimini bugün de göğün kutsallığına işaret eder.

3.2. Yer-Su İle İlgili İnanışlar (Iduk Yer-Sub)

Orhun Abidelerinde geçen “Iduk Yer-Su” ifadesi Türklerde bazı yer ve suların kutsal kabul edildiğini gösterir. Yer-Su kültürünün en önemli temsilcileri arasında dağ, taş, çeşitli sular, ağaç gibi unsurlar gelir:

3.2.1. Dağla İlgili İnanışlar

Türklerde yer-su kültürünün en önemli temsilcisi dağlardır. Gök Tanrı kültürüyle ilgili olan dağ kültürü eski Türklerden günümüze bütün Türk topluluklarında dikkat çekmiş, bu bağlamda bazı dağlar kutsal kabul edilmiştir. Tarihi kayıtlarda kutsal kabul edilen dağlar hakkında inanışlar ve çeşitli rivayetler yer almıştır. Abdulkadir İnan bununla ilgili olarak bir Uygur efsanesi hakkında değerlendirme yaparken Cuveynî'den şu bilgileri aktarmıştır: “Cuveynî tarafından tespit edilen Uygur efsanesine göre Uygurların saadet ve bolluk sağlayan mukaddes dağları vardı. Bu dağa **Kuttağ** denirdi. Bu dağ Çinliler tarafından götürüldükten sonra Uygurlar perişan olmuşlardır.”

dedikten sonra bugünkü Moğolistan'da Eski Kara Balgasun harabeleri yanındaki Erdene-Ula (Saadet Dağı) hakkında da aynı rivâyetin söylendiğini belirtmiştir. Ayrıca “Moğolların tazim ettiği saadet dağı, Erdene Ula'yı, Çinliler'in alıp götürdüğü ve “bu dağın bulunduğu yerde bir kadın şaman'ın “âyin yaparak Tanrı'ya dua ettiğini” ve “Saadet dağı geri getirdiğini” aktarmıştır (İnan 1995: 50; ayrıca bkz. Tanyu 1973: 28).

Türkler gözünde dağlar, Tanrı'ya yakın birer mekân olduğundan kurbanların sunumu da buralarda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda son zamanlara kadar İran Türkleri arasında yaşlıların anlattığına göre; Meşgin Şehr'deki Savalan dağının zirvesine koyun götürüp orada dağ ruhuna kurban sunulmuştur. Ayrıca adakları kabul olan kimselerce Ulu Tanrı'ya bu dağın zirvesinde kurbanlar kesilmiştir. Kutsal kabul edilen dağların, yer ile gök arasındaki bağlantıyı kurduğuna da inanılmış, bu bağlamda Dağ İyesinin Gök-Tanrı ile bağ kurduğu kabul edilmiş, hatta Dağlar, göğün kapısı sayılmıştır (Önal 2003: 101). Eskiden dağların koruyuculuğuna olan inanış nedeniyle ölüleri yüksek yerlere gömme geleneği gelişmiştir. Bu gelenek, İran Türklerinin bütün şehir ve köylerinde bugün de tespit edilmektedir.

3.2.2. Suyla İlgili İnanışlar

Geleneksel Türk inanışlarında su ve su ile ilgili inanış ve uygulamalar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda bazı su kaynakları, göller, ırmaklar ve pınarlar kutsanmakta, bunlarla ilgili halk arasında sayısız inanış ve uygulamaya rastlanmaktadır.

Orta Asya Türklerinde, Oğuzlarda, Sibiryaya ve Altay Türk topluluklarında suyu, ona tükürerek veya abdest bozarak kirletmek ve hatta bazen onu temizlik aracı olarak kullanmak bile yasak görülmektedir. Meselâ İbn Fadlan, 10.

yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme aldığı Seyahatname'sinde Oğuzların suyu temizlik için dahi kullanmadıklarını bildirmektedir (İbn Fadlan Seyahatnamesi 1975: 3). Göktürkler ve Uygurlar, Tamir'in yanı sıra Orhun, Yenisey, Selenga, Tola gibi ırmakları da kutsal saymışlardır (Günay-Güngür 1997: 50). Türk halk inanışlarında suların da bir "iyesi" olduğundan hareketle kaplıcalarda suya girip çıkarken, sulara avlanırken, su içerken "iye"ye selam verilmekte veya *bismillah* denilmektedir. İran Türkleri arasında sularla ilgili çeşitli uygulamalar bulunmaktadır: Meşgin Şehr'in Ur köyünde dilek sahibi insanlar etkili olması ve dualarının kabul edilmesi için ırmak kenarında diz çökerek dua etmektedir. Kutsal Kabul edildiklerinden bazı su kaynaklarının kenarında kurban kesilmekte, yağmur duası gibi uygulamalar bu tür yerlerde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca suyun - bazı kaplıcalar- şifa verme özelliğine de inanılmaktadır. Yine Meşgin Şehr'in Keşnerce/Kaynarca, Kotur Suyu, Mugan'ın Abış Ahmet Suyu gibi kaynaklar, bölge halkı arasında şifa verici su/kaplıca olarak nitelendirilmektedir. Uzmanlar tarafından yapılan son bilimsel çalışmalar da bu suların kimi hastalıklara yararlı olduğunu göstermektedir.

Türk topluluklarında -Anadolu, Azerbaycan, İran Azerbaycanı, Türkmenler, Halaçlar vb.- oldukça yaygın olan "suya tükürülmez", "su içene dokunulmaz", "su içerken yılan bile dokunmaz", "kaynar suyu gece yere dökmezler", "kötü rüya suya anlatılır", "korkana su içirilir" yolculuğa çıkmanın arkasından "sağlıklı gidip gelesin" diye su dökülmesi biçimindeki inanış ve uygulamalar İran Türklerinin hemen hepsinde yaygın olarak görülmektedir (Bkz. Arık 2005: 123-125).

3.2.3. Ağaçla İlgili İnanışlar

İran Türklerinin halk inanışlarına konu olan unsurlardan birisi de bütün Türklere karşılaşılan "ağaç kültürü"dür. Türk boylarının kökeni hakkında söylenen efsanelerde ağaç önemli bir yer tutar. Uygur efsanesinde Uygur hakanlarının, Oğuz destanlarında ise Kıpçak Türklerinin kökeni hakkındaki rivayetlerde ağaçtan türeme efsanesinin izleri mevcuttur (İnan 1995: 64).

İran Türklerinde kalın ve tek olan ağaçlar kutsal sayılır ve kesilmezler. Aynı zamanda yaşlı bazı ağaçların yardım etme ve koruma gücüne sahip olduklarına inanılır. Bu yüzden mezar ve türbe olmayan bazı yerlerde ağaca çaput ya da bez bağlama uygulamasına rastlanır. Meşgin Şehr'in Ur köyünde son zamanlara kadar bu bez bağlama uygulaması oldukça yaygındı. Aynı yerde son zamanlara kadar yaşlı bir çınar ağacının kutsallığına inanılmaktadır. Bu nedenle çeşitli rahatsızlıkları olanlar buraya gelerek ağacı ziyaret eder ve dilekte bulunurlar. Yaşlı çınar ağacının dalının kesilmemesi gerekir, aksi hâlde insanlara zarar vereceğine inanılır. Nitekim Eliade, din tarihinde tam bir ağaç tapımından söz edilemeyeceğini, ağaçla ilgili tapınmaların bizatihi ağaç için olmayıp, onun anlamlandırıldığı ve simgelediği şey adına ortaya çıktığını belirtir (Eliade 2003: 269-270). Son zamanlara kadar Göktürklerde, Uygurlarda, Hazarlar ve onların torunu sayılan Karaylarda (Arık 2007: 43-44) var olan "meşe kültürü" yaşlı insanların bildirdiğine göre Meşgin Şehr'in birçok köyünde de mevcut olmuş ve Tanrı'dan bir şey istenildiğinde meşeliklere gidip dualar okunmuştur.

3.2.4. Taşla İlgili İnanışlar

Türkler, bazı dağlara ve taşlara ta'zim göstermiş, her boyun kutsal bir dağı ve taş olması. Dağın bir parçası

sayılan taş, dağa inanışın bir yansımasını oluşturmuştur. Taşla ilgili inanışlara İran Türklerinde de rastlanır.

Azerbaycan'da taşlarla ilgili inanışlar ilaç, şifa, yağmur ve çocuk doğurmak gibi durumlarla ilişkilendirilir. Azerbaycan Türklerinde, çocukları olmayan kadınların, çoğu zaman, hemen her şehirde bulunan türbelere giderek, türbe yakınında bulunan bir taşı kucaklarına alıp bir süre tuttuktan sonra yerine koydukları ve bu taş sayesinde çocuk dünyaya getireceklerine inandıkları belirtilir (Arık 2005: 127). İran Azerbaycan Türklerinde bunların yanı sıra yıldırımın düştüğü yere bir keçe serilir, yedi yıl beklenir. Yedi yıldan sonra bir beyaz taş keçeye yapışır ve çeşitli hastaları ve hastalıkları tedavi etmek için kullanılır.

Meşgin Şehr'deki Savalan dağımın yamacında bulunan *Qartal Daşı* (Kartal Taşı) bölge Türklerince kutsal kabul edilir ve bölgedeki Türk halkı adak kurbanlarını genellikle Kartal Taşının yanındaki Mihrap Taşı'nda sunarlar. Kartal taşının bu ismi alış nedeni, bu taşın kartala benzemesindedir.

Türklerde “yada taşı” ile ilgili inanışlar da öteden beri dikkat çeker. Kaşgarlı Mahmut, bazı Türk boylarının taşla yağmur yağdırmaları ve rüzgar estirmeleri ile ilgili törene “Yata” dediklerini kaydetmiştir (DLT, Atalay: 1941: III, 159). Abdülkadir İnan Oğuzlar'da, Karluklar'da, Dokuz Oğuzlar'da, yağış yağdırabilen taşların ve insanların olduğunu kaydetmiştir (İnan 1986: 161). Yapılan yağmur törenleri, dağa ve taşla olan inanışla ilgilidir (Seyidov 1994: 125). İran Azerbaycan Türklerinde doğrudan “Yada Taşı” sözcüğüne rastlanmamakla birlikte bu taşla ilgili inanışların bir yansıması olarak halk arasında yaşayan izleri görülür.

Diğer birçok Türk topluluğunda olduğu gibi İran Türklerinde de kuraklık

dönemlerinde “yağmur duası”na çıkılır. Son zamanlara kadar Meşgin Şehr'in her köyünde yağmur duası, yüksek tepelerde veya her köyde kutsal kabul edilen pınar, yatır ya da büyük şahsiyetlerin ziyaret yerlerinde gerçekleştirilir. Buralarda yağmur duası amacıyla namaz kılıp duaların okunduğu belli yaşın üstündeki herkesin zihninde hâlâ yaşar. Kimi köylerde yağmur törenleri bugün de devam etmektedir.

3.2.5. Ateş ve Ocak Kültü

Geleneksel Türk halk inanışlarında kutsal sayılan nesnelere biri de ateştir. İnanışa göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar ve aydınlık (mutluluk) getirir. Altaylılar ve Yakutlar ateşte bulunan arındırıcı güce veya ruha “*ot izi*” (ateş sahibi) derler ve çakmak taşı ile elde edilen ateşi kutsal sayarlar (Seyidov 1983: 155). Bu yüzden ateşe kötü söz söylemezler, ateşe tükürmezler, ateşi su ile söndürmezler. Yakutlar, ant törenlerini de ateş ve ocak karşısında yaparlar (İnan 1995: 67). İran Türklerinde Ahir Çarşamba gecesi ateş yakılır ve şu sözler eşliğinde:

*“Atıl batıl çerşenbe,
Behtim açıl çerşenbe,
Karanlığım getsin,
Aydınlığım gelsin.”*

diyerek ateşin üzerinden atlanır. Dörtlükten de anlaşılacağı üzere ateşin evde kalmış kızların bahtının açılacağına ve mutluluk getireceğine inanılır. Ateşin çevresinde döndürmek suretiyle hastanın iyileşeceğine inanılır.

Ateş ve ocakla ilgili bazı inanış ve uygulamalar iç içe girmiştir. Meşgin Şehr'in bazı köylerinde gelin yola çıkarken başı üzerinde tuz dolaştırılır ve ocağa atılır. Gelinin de üç kere ocağın etrafında dolaşması gerekir. Burada tuz, gelini kötü gözlerden korumayı ve ocağın etrafında üç kere dolaşması ise ocak ve ateşin kutsallığını gösterir. Halk

inanişlarına göre kutsal sayılan ocaklara tükürmek, onları su ile söndürmek günah kabul edilir. Ayrıca Meşgin Şehr'in hemen bütün ilçe ve köylerinde kutsal ocağın bulunması ve bu ocakların sahiplerine adaklar adanması tespit edilir. Bu ocakların tedavi edilemeyecek hastalıkları iyileştireceğine inanılır.

Sözlü edebiyatta ocak kültürüyle ilgili inanişlara da rastlanır; beddualarda **“ocağın yansın”, “ocağın sönsün”, “ocağın tütmesin”, “ocağına helal lokma girmesin”** ve dostlara dualarda **“bu ocakta yerin var”, “evim, ocağım sana açık”** denir. İran Azerbaycan'ında ateş ve ocakla ilgili diğer inanişlar da şunlardır: Ateşe-ocağa su dökenin ocağı söner. Şer vakti komşular birbirinden ateş istemezler. Ocak külleri ayak altına, insanların gelip geçeceği yerlere atılmaz. Bu inanişlara Anadolu'da da yaygın biçimde rastlanır.

3.3. Atalar Kültü

Ölen ataların ruhlarının geride kalanlara iyilik ve kötülüklerinin dokunabileceği inancı atalar kültürünün temelini oluşturur. Bu bağlamda ölmüş ataları tazim ve onlara kurban sunma Geleneksel Türk inanişlarında dikkat çeken unsurlardandır.

Budist Uygurların tapınağında 13. yüzyılda rastlanan tözler hakkında Rubruk'tan nakledilen bilgiler, yabancıların bunlar hakkındaki değerlendirmelerinin aksine, Uygurların onları Tanrıların tasvirleri olarak değil, ölen yakınlarını temsilen onların hatırası olarak yaptıklarını ve tapınaklarda sakladıklarını gösterir. Ebu'l-Gazî Bahadır Han'ın, tözlerle ilgili olarak, **“bir kimsenin yakını öldüğünde onun suretini yapar ve evinde saklardı”** şeklindeki ifadesi de tözlerin ölen yakınları veya ataları temsil ettiğini belirtir (Günay-Güngör 1997: 53).

Atalar kültü Müslüman Türk gruplarında evliya kültü ile karışmış, iç içe geçmiştir. Anadolu ve İran'ın Türk bölgelerinde, hemen her şehir ve köyde, veli, eren ve yatırların meydana geldiği ve bunların türbelerinin bir ziyaret yeri olarak kutsandığı görülür. Erdebil'de Şeyh Safiyüddin Erdebili, Meşgin Şehr'de Şeyh Haydar mezarı her gün insanlar tarafından toplu bir şekilde ziyaret edilir ve mumlar yakılır. Bu yerlerin tedavi edilemeyecek hastalıkların tedavisinde, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olmasında, evde kalan kızların bahtının açılmasında, delilerin iyileştirilmesinde etkili olduğuna inanılır. Hasta olanlar bu türbelere götürülür ve türbe parmaklıklarına bir çaput bez ile bağlanır, eğer bu bez kendi kendine açılsa hastanın iyileşeceğine inanılır. Kimi zaman hasta saatlerce belki günlerce bez parçası açılıncaya kadar bekletilir.

3.3.1. Kurban

Kurban töreni eski çağlardan bugüne kadar bütün Türklerde -Hristiyan, Müslüman, Musevî vb. -vaz geçilmez bir kültür unsuru olarak uygulanmaktadır. İran Türklerinde kurban fenomeni **“kanlı kurban”** ve **“kansız kurban”** olarak günümüzde de yaygındır. Genellikle kanlı kurban olarak koyun, sığır, deve, keçi ve tavuk seçilir. Öteden beri Türk topluluklarında genellikle erkek hayvanlar kurban olarak tercih edilir ve bunların en makul olanının da at olduğuna inanılır (Kafesoğlu 1994: 294).

İran Türklerinde at kurbanı İslam'da mekruh kabul edildiğinden uygulanmaz. Ancak kesilecek kurbanın erkek, gebe ve buzağlamamış olmasına özen gösterilir. Ayrıca gelin getirme gününde kesilecek hayvanın süslenmesine de çok önem verilir. İslam'da Kurban Bayramı'nda ibadet amacıyla gerçekleştirilen kurban

töreni yanı sıra kökleri bütün Türklerde eski inanışlara uzanan başka kanlı kurban uygulamalarına da rastlanır. Anadolu ve diğer Türklerde olduğu gibi İran Türklerinde de çeşitli dilekler için **“adak”** adamak suretiyle kurban gerçekleştirilir. İran Türklerinde şu durumlarda kurban kesilir: Çocuk sahibi olmak, trafik kazasından veya tedavisi zor olan bir hastalıktan kurtulmak, gencin askerlikten sağlıklı dönmesi, gelin alma, birisi öldüğünde ya da kişinin önemli bir işi başarması gibi durumlarda.

4. Yeni Yıl / Bahar Bayramı (Nevruz)

Türk dünyasının ortak kültür unsuru olan Yeni Yıl / Bahar Bayramı (Nevruz), Göktürklerde Ergenekon'dan çıkış günü, yeni yılın başlangıcı olarak bilinmektedir. Eski Türk imparatorlukları devrinde ilk-bahar ve güz bayramlarının devletin resmi bayramı olduğuna dair çeşitli Çin kaynakları şahitlik eder (İnan 1995: 97). Çin kaynaklarında Wu-sun/U-sun (Vu-sun) olarak kaydedilmiş Türk grupları M.Ö. 150 sıralarında Çin baskısı yüzünden Isıkgöl'ün (Issık Göl) güneyine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu olayla ilgili Wu-sun Kağı'nın oğlunun bir dişi kurt tarafından kurtarıldığı ve Isıkgöl bölgesine getirildiği efsanesi doğmuş ve Çin yıllıklarına bu şekilde geçmiştir (Çay 1999: 35-45). Türk destan ve mitolojisinde, bozkurt, demir ve demircilik, ateş ve yenigün motifleri işlenmektedir. Bozkurt rehberliği, demir ve demircilik medeniyeti, ateş kurtuluş ve temizlenmeyi, yenigün de yeniden varoluşu anlatmaktadır.

Nevruz geleneği Orta Asya Türk topluluklarında çok eski tarihlere kadar iner. Çin kaynaklarında Hunların, milattan yüzlerce yıl öncesi, 21 Mart tarihinde hazır yemeklerle kıra çıktıklarını, bahar şenlikleri yaptıklarını, bu bahar şenliklerinin o günden bugüne değişmeden gelen

âdet ve gelenekler olduğu öğrenilmektedir (Çay 1999: 89-vd.).

Kaşgarlı Mahmut kitabında Bayram kelimesinin aslının “bedhrem” olduğunu, bu kelimeyi Oğuzların “beyrem” şekline çevirdiklerini belirtir. Yine Kaşgarlı'ya göre, bayram “eğlenme, gülme ve sevinme günüdür” (DLT 1941 III: 176).

Türklerde varoluş ve yeniden diriliş anlamına gelen Yeni Yıl Bayramı (Nevruz), eskiden günümüze Türk topluluklarında -Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tataristan, Doğu Türkistan, Anadolu, İran, Balkanlar vb.- kutlana gelmiştir. Doğanın uzun kış uykusundan uyanıp, yeniden doğduğu, yeni bir hayatın başlangıcı olarak nitelenen Yeni Yıl Bayramı (Nevruz) İran Türklerinde de kendine özgü ayın ve uygulamalarla kutlanır ve önemli bir bayram sayılır. Bayrama bir müddet kala hazırlıklar yapılır, evin her tarafı temizlenir, yeni elbiseler alınır kısacası fiziksel ve ruhsal olarak herkes yeni yıla, yeni hayata hazırlıklara başlar. Yeni Yıl dönmeden “ahir çarşamba” akşamında “odlar yanılır” ve yeni yılın daha uğurlu ve bereketli olması için ateşe aydınlık getirmesi için **“Karanlığım getsin aydınlığım gelsin”** diye dilekte bulunulur. Yeni ölen kişinin **“kara bayramı”** kabul edilir ve yeni yıl dönmeden **“son perşembe”** ziyaret için mezara gidilir. Yılın dönme zamanında bütün aile bir büyüğün evine toplanır, bayram sofrası açılır yemekler pişirilir. Yıl dönünce de herkes kalkıp birbiriyle bayramlaşır ve **“teze iliniz qutlu olsun”, “neçe iller bele illere”** diyerek birbirinin bayramını kutlarlar. Büyükler çocuklara bayramlık olarak süslenmiş yumurta, para ve başka hediyeler verirler. Küçükler büyüklerin bayramını kutlamaya ve elini öpmeye gider. Darginlar barıştırılır, kırgınlıklara son verilir; nişanlı kızlara pay gönderilir.

Bu bayramlaşmalar ve kutlamalar beş altı gün sürer. Yeni yılın on üçü **“tabiat günü”** olarak bilinir ve bugün bütün aile bir gezinti düzenler, doğayla birleşmek için doğada piknik yapar ve akşama kadar şenlikler devam eder. Kimi köylerde hâlâ at yarışları süre gelirdir.

İlk olarak İran’da Selçuklu hükümdarı Celal’ud-Devle Melik Şah’ın emriyle hazırlanan, Güneş’in hareketine dayalı ve 12 hayvanlı Türk takvimini temel alan Celali takvimine göre, 21 Mart yılbaşı olarak belirlenmiş (Çay 1999: 66-69) ve bugün de başka Türk topluluklarının yanı sıra bütün İran Türkleri -Azerbaycan, Horasan, Halaç, Türkmen, Kaşkay, Nefer, Orta İran Türkleri ve İran’ın 31 eyaletinde yaşayan bütün Türkler- arasında çok canlı ve yaygın olarak kutlanması bu Türk kültür unsurunun günümüze kadar yaşaya gelmesi açısından son derece önemlidir.

Yukarıda söz edilen halk inanışları dışında olağanüstü varlıklarla; cinler, devler ve alkarısıyla ilgili inanışlara da rastlamak mümkündür. İran Türkleri’nde bu halk inanışları dışında çeşitli dinî inanış ve kutlamalar da gerçekleştirilir. Bu bağlamda en önemli dinî kutlamalar arasında Kurban bayramı, Fitir/Ramazan bayramı ve Meb’es bayramları zikredilebilir. Bunlara ek olarak geleneksel kutlamalardan Çille Gecesi ve Hıdır Nebi Bayramı da sayılabilir.

5. Sonuç

İran Türklüğünde Türk kültür özelliklerinin bütün unsurları eskiden günümüze yaşaya gelmiştir. İran, değişik dönemlerde doğudan gelen Türklere yurt olmakla birlikte Anadolu’dan da Türk göçleri ile sürekli beslenmiş; İran Türklüğünün tamamına yakını, 11. yüzyılda Anadolu’ya göç eden Oğuzlardan, geriye kalanlar ise bir takım nedenlere bağlı olarak daha sonraki dönemlerde tekrar

Anadolu’dan İran’a dönenlerden oluşmuştur.

Sekizinci yüzyıldan itibaren İslam egemenliğinde yaşayan İran Türklerinde, diğer Müslüman Türkler gibi millî ve dinî kimliklerinin birbirleriyle iç içe girdiği görülür. Kırsal bölgelerde hâlâ yüzeysel bir din anlayışının yaşandığı ve hayatın her aşamasında daha çok Türklükten gelen eski inanış, gelenek ve uygulamaların sürdüğü söylenebilir. Türk toplulukları arasında büyük oranda kültür birliği dikkate alındığında, halk inanışlarının da bu ortaklıkta önemli yerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde büyük Türk coğrafyasında İran Türklüğünün halk inanışları bu bölgede ihmal edilen Türk kültürünün özgün yönlerini ve özelliklerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Günümüze kadar Türkiye’de İran Türklüğünün dil, sosyoloji, antropoloji, din ve etnografisinin oldukça az çalışılmış olması İran Türklüğünün Türkiye’de az tanınmasına neden olmaktadır. Kültürel kimliğe sahip çıkabilmek ve egemen kültürün bağlarından kurtarabilmek için İran Türklüğünün bütün boyutlarıyla çalışılması bu bölgedeki Türk ulusunun kültürel gelişim sürecinin yorumlanmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bundan dolayı gelecekte periyodik olarak değil, sürekli olarak İran Türklüğünün incelenmesi Türk kültürünün bu coğrafyadaki varlığını, etkisini, gücünü ve diğer Türk topluluklarıyla ortak bağlarının ortaya konulması bakımından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Varis. “Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, *Millî Folklor* 61, (Bahar 2004): sayfa: 124-133.
- Açık, Fatma. “Özbekistan’da Defin ve Taziye Merasimleri”, *Millî Folklor* 61, (Bahar 2004): sayfa: 142-148.

- Arık, Durmuş. *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*, Ankara: Öztepe Matbaacılık, 2005.
- . “Kırgızlarda Kurban Fenomeni”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: 46/1, Sayfa: 157-174, 2006.
- . “Türk Yahudiler: Kırım Kararı”, Ankara: *Dini Araştırmalar*, 7/21, 2007.
- Bekbabayi, Behruz. “İran Türklerinde Derlenen Bir Masalda Türk Yaratılış Destanının Silik İzleri”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Almanya: 9/1, sayfa: 41-56, 2017.
- Çay, Abdulhaluk. *Nevruz Türk Ergenekon Bayramı*, Ankara: İleri Yayınları, 8. Baskı, 1999.
- Durmuş, İlhami. “İskitler’de Ölü Gömme Geleneği”, *Millî Folklor* 61, (Bahar 2004): sayfa: 21-29.
- Eliade, M. *Dinler Tarihine Giriş*, (Çeviren: Lale Arslan), İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2003.
- Günay, Ünver - Harun, Güngör. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Güngör, Harun. *Türk Bodum Bilimi Araştırmaları*, Kayseri: Kıvılcım Yayınları, 1998.
- İbn Fadlan Seyahatnamesi. Hazırlayan: Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1975.
- İnan, Abdülkadir. “Nazarlıklar”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, Yıl: 15, Cilt: 8, Sayı: 169, Ağustos s. 3138, 1963.
- . *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Yayınları, 4. Baskı, 1995.
- . *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: TTK Yayınları, I. Baskı, 1968.
- . *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara: TTK Yay., I. Baskı, 1991.
- Kafkasyalı, Ali. *İran Türkleri*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2010.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 1994.
- Kalafat, Yaşar. *Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007.
- Kaşgarlı, Mahmut. *Divan-I Lüğati’t-Türk*, (Çev: Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları, Cilt: III, 1941.
- Kobotarian, Nabi. “İran Türklerinde Sözlü Gelenek”, *Atlas International Referred Journal On Social Sciences*, Cilt: II, Sayı 2, 2016.
- Küçük, Abdurrahman. “Alkarısı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt: II, 1989.
- Manas Destanı*. (Çev. Abdülkadir İnan), İstanbul: M.E.B., 1992.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Türk Tarihi*, Cilt I, Ankara: Akba Kitabevi, 1946.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*, Ankara: TTK Yayınları, Cilt II, 3. Baskı, 2006.
- Önal Akkaş, Sema. “Mit ve Felsefe”, *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 20, Sayı 77, 2008.
- Rahimi, Mousa. “Dil Hayâtiyeti Bağlamında Horasan Türklerinin Bugünkü Durumu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, (Kış 2013): Sayfa: 131-142.
- Seyidov, Mireli. *Azerbaycan Mitik Tefekkürünün Kaynakları*, Bakü: Gençlik, 1983.
- . *Kam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış*, Bakü: Gençlik, 1994.
- Tanyu, Hikmet. *Dinler Tarihi Araştırmaları (1. Türklerde Dağla İlgili İnançlar, 2. Dinler Tarihi Bakımından Türkiye’nin Durumu)*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. 120, 1973.
- Vahidoğlu, Vahid - Bekki, Selahaddin. “A. N. Samoyloviç (1880-1938) ve ‘Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler’ Adlı Makalesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı. 13, sayfa: 155-166, 2002.
- Yolcu, Mehmet Ali. *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar*, Konya: Kömen Yayınları, 2014.